

DE WAARDERING VAN
HERBESTEMD INDUSTRIEEL ERFGOED
EN DE ROL ERVAN IN PLAATSIDENTITEIT

Katendrecht, Rotterdam en de Westergasfabriek, Amsterdam

Bachelorscriptie

Nathan Sulman,
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen,
Rijksuniversiteit Groningen
S1975374
16-06-2013

Begeleider: G. van Campenhout.

Samenvatting

Dit onderzoek gaat over de waardering van herbestemd industrieel erfgoed in Nederland en de rol die fabriekspanden spelen in de plaatsidentiteit van omwonenden van het industriële erfgoed. Er is daarvoor gebruik gemaakt van een observatie en een enquête die inzicht geven in de waardering van verschillende functies van het industriële erfgoed. De observatie geschiedde per locatie bij het industrieel erfgoed en diens omgeving op Katendrecht, Rotterdam en bij de Westergasfabriek in Amsterdam gehouden. Dat is gedaan om inzicht te krijgen in de locatie die de gebouwen hebben in de wijken, in het dagelijks leven en het gebruik van het gebouw en zijn omgeving. De 52 enquêtes zijn in vier dagen te plekke afgenomen en geven inzicht in de meningen, waardering en betekenissen van en over het industrieel erfgoed door omwonenden.

Het onderwerp van dit onderzoek is het toekennen van nieuwe functies aan industrieel erfgoed in Nederland en hoe dat erfgoed wordt gewaardeerd door omwonenden. Daarnaast is plaatsidentiteit en de rol daarin van het industriële erfgoed een behandeld onderwerp van dit onderzoek. De hoofdvraag die centraal staat in dit onderzoek is:

In hoeverre is het toekennen van een nieuwe functie aan fabriekspanden van invloed op de plaatsidentiteit van industrieel erfgoed van omwonenden en de waardering van dergelijk erfgoed door omwonenden?

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in in hoeverre de waardering door omwonenden voor fabrieken veranderd is, wanneer het industriële erfgoed een nieuwe functie heeft gekregen of zal krijgen. Daarnaast heeft het als doel om inzicht te krijgen in de rol van het erfgoed in de plaatsidentiteit van de omwonenden.

In de enquêtes werden open en gesloten vragen gesteld over de waardering van het gebouw zoals het er nu uitziet, vragen over wat men vindt van de nieuwe functie van het gebouw, vragen over andere mogelijke functies en hun waardering daarvoor, keuze voor andere manieren van omgaan met het gebouw (museum, verkrotting, sloop) en algemene vragen over de respondent.

Een van de belangrijkste resultaten van het onderzoek is dat omwonenden het uiterlijk van de fabrieken niet hoger waarderen dan niet-omwonenden. Daarnaast wordt de Westergasfabriek hoger gewaardeerd dan de fabriek op Katendrecht, Rotterdam. Het erfgoed speelt voor de meeste mensen geen rol in de eigen plaatsidentiteit, maar wordt door een deel wel gezien als belangrijk onderdeel van de wijk en bepalend voor de plaatsidentiteit van de wijk.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	2
Inleiding	4
Aanleiding:.....	4
Probleemstelling.....	5
Opbouw van de thesis.....	6
Wetenschappelijke relevantie.....	6
Theoretisch kader.....	6
Paragraaf 1. Erfgoed.....	6
Paragraaf 2. Industrieel erfgoed.....	7
Paragraaf 3. Waardering van erfgoed.....	7
Paragraaf 4. Erfgoed en plaatsidentiteit.....	8
Methodologie.....	9
Methode van onderzoek.....	9
Concretisering van de cases.....	9
Respondenten.....	13
Resultaten	14
Proloog. Waardering en plaatsidentiteit.....	14
Inleiding.....	14
Paragraaf 1. De waardering van het uiterlijk.....	15
Paragraaf 2. De waardering voor de situatie voor het herbestemmen.....	17
Paragraaf 3. De meningen rondom het herbestemmen.....	18
Paragraaf 4. Waardering andere functies van het erfgoed.....	19
Paragraaf 5. Belang van verschillende aspecten bij het behoud van erfgoed.....	20
Paragraaf 6. Erfgoed in relatie tot (plaats)identiteit.....	22
Persoonlijke plaatsidentiteit.....	24
Conclusies.....	25
Volledige literatuurlijst.....	27
Beeldverantwoording:.....	29
Bijlagen.....	30
1. Conceptueel model.....	30
2. Enquête.....	30

Inleiding

Aanleiding:

In de loop van de twintigste eeuw heeft Nederland de transitie doorgemaakt van een industriële samenleving naar een postindustriële samenleving. Daardoor verloren veel fabrieken hun oorspronkelijke functie en veel industrieel erfgoed kwam leeg te staan (Kennis- en Projectenbank Herbestemming, 2013). De nadruk bij veel industrieel erfgoed ligt op dit moment bij het geven van nieuwe functies aan de gebouwen. De Kennis- en Projectenbank Herbestemming geeft aan dat er tot op heden negentien fabrieken zijn herbestemd. De noodzaak tot herbestemmen neemt toe door de leegstand en herbestemming past binnen groen-denken (Yung en Chan, 2012). In het Duitse Ruhrgebied is de leegstand eerder begonnen, waar veel fabrieken nog op een nieuwe functie wachten, of deels voor toeristen toegankelijk zijn gemaakt (ERIH, 2013). Op deze manier wordt het imago dat de fabrieken creëerden van het Ruhrgebied met behulp van het industriële erfgoed 'verkocht' aan toeristen (Metropoleruhr, 2013).

Veel gemeenten in Nederland vragen zich af wat er met erfgoed gedaan moet worden, zeker in tijden van krimp (Kennis- en Projectenbank Herbestemming, 2011). Samen met Land-id geeft het Nationaal Programma Herbestemming aan dat het vinden van medestanders in de gemeente/omgeving in de startfase een succesfactor voor herbestemming is (Land-id en Nationaal Programma Herbestemming, 2011). Daarmee wordt het nut van het betrekken van de lokale samenleving in de beslissing tot herbestemming benadrukt.

Onder erfgoed wordt over het algemeen "het overgeleverde erfgoed door voorgaande generaties evenals het hedendaags gebruik van het verleden" verstaan (Frijhof, 2007, in Flooren, 2012, p2). Het hedendaags gebruik, zoals met een nieuwe functie na herbestemming, is daarmee onderdeel van het onderzoek naar erfgoed. Industrieel erfgoed in de vorm van fabrieken is gebonden aan een specifieke plaats en de mensen die in de omgeving van het erfgoed leven, ontleen een deel van hun identiteit aan het erfgoed (del Pozo en González, 2012). Echter ontleent ook de plaats zelf zijn identiteit vaak aan het erfgoed. Zo ontleend het Ruhrgebied zijn identiteit aan de fabrieken en de kolen. Het doel van het onderzoek van del Pozo en González (2012) was inzicht te krijgen in hoe het herbestemmen van fabrieken van invloed was op de herinneringen en (plaats)identiteit die de lokale bevolking hadden/ontleenden aan de fabrieken. Ze zagen dat bij het geven van nieuwe functies veelal de emotionele waarden van lokale maatschappijen waren tenietgedaan en dat het potentieel voor nieuwe generaties om zich met het verleden van het gebied te identificeren is weggenomen. De vraag rees wat het effect is van het geven van een nieuwe functie aan industrieel erfgoed op de waardering (het toekennen van waarde) door omwonenden.

Plaatsidentiteit kan op twee manieren een rol spelen bij (industriële) erfgoed. Ten eerste is er de identiteit van de plaats waar het erfgoed staat dat kan veranderen wanneer de functie verloren gaat (del Pozo en González, 2012). Daarnaast ontleen de omwonenden (of een lokale gemeenschap) een plaatsidentiteit aan de fabriek, die kan veranderen wanneer de fabriek en de plaats een andere functie en identiteit krijgen.

Del Pozo en González (2012) geven aan dat bij herbestemming gekeken kan worden naar de waardering en de plaatsidentiteit van de lokale bevolking voor het erfgoed. Walker (2011) stelt dat het betrekken van de lokale samenleving een belangrijk onderdeel is van het onderhouden van industrieel erfgoed. Högberg (2011) stelt daarnaast dat het belangrijk is om te kijken naar de verhalen van mensen over het erfgoed, omdat mensen zich vaak met een verhaal identificeren met het erfgoed. Waardering van erfgoed is meer dan alleen een waardering van het uiterlijk. Volgens Coeterier (2002) kan waardering zijn gebaseerd op vier componenten: het cognitieve (wat men weet van het erfgoed), het affectieve (emotionele ervaringen), het uiterlijk en informatie (het verhaal). In dit onderzoek wordt de waardering voor het uiterlijke aspect naast het verhaal en de affectieve component meegenomen. Die mening doet er nu meer dan ooit toe, omdat er veel aan herbestemming van erfgoed wordt gedaan en omdat burgerparticipatie een steeds grotere rol krijgt in het planningsproces (de Roo en Voogd, 2007; Voogd et al., 2011). Het verhaal, de waardering en de meningen, zoals Coeterier (2002), Del Pozo en González (2012) en Högberg (2011) die beschrijven, worden in dit onderzoek in kaart gebracht.

Probleemstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in in hoeverre de waardering door omwonenden voor fabrieken veranderd is, wanneer het industriële erfgoed een nieuwe functie heeft gekregen of zal krijgen.

Hoofdvraag: In hoeverre is het toekennen van een nieuwe functie aan fabriekspanden van invloed op de plaatsidentiteit van industrieel erfgoed van omwonenden en de waardering van dergelijk erfgoed door omwonenden?

Deelvragen:

- Wat is de waardering voor het uiterlijk van de gebouwen?
- Wat is de waardering voor het erfgoed voor de situatie van voor de herbestemming?
- Hoe worden andere mogelijke functies voor de fabriekspanden gewaardeerd?
- In hoeverre vinden de omwonenden dat het belangrijk is om erfgoed te behouden, en welke aspecten worden in die beslissing tot behouden belangrijk gevonden?

- In hoeverre vinden de omwonenden het erfgoed horen bij hun (plaats)-identiteit als persoon dat bij het gebouw in de buurt woont?

Opbouw van de thesis

De thesis is als volgt opgebouwd: eerst wordt het theoretisch kader behandeld dat ten grondslag ligt aan dit onderzoek. Daarin worden theorieën en ideeën behandeld die zijn gebruikt in dit onderzoek en die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van de enquête. Daarna wordt in methodologie verder ingegaan in de methode van dataverzameling en de respondenten. Na de methodologie volgt het hoofdstuk met de resultaten. Daarbij wordt per paragraaf één deelvraag beantwoord. Als laatste volgen de conclusies en bronvermelding en de bijlagen conceptueel model en enquête.

Wetenschappelijke relevantie.

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek ligt in het combineren van waardering van erfgoed en plaatsidentiteit. Zoals in het theoretisch kader zal worden aangegeven, is onderzoek gedaan naar een heel aantal aspecten die te maken hebben met industrieel erfgoed, plaatsidentiteit, de waardering van erfgoed, de relevantie van het behouden van erfgoed en de rol van erfgoed voor een lokale maatschappij. Een onderzoek dat inzicht geeft in het effect van het geven van een nieuwe functie aan een gebouw aan enerzijds de waardering van het erfgoed en anderzijds de plaatsidentiteit van mensen ontbreekt daarin nog. Het onderzoek daarnaar kan de wetenschappelijke literatuur over (de noodzaak tot het behouden van) erfgoed, de waardering van erfgoed en erfgoed in relatie tot plaatsidentiteit verrijken door die punten te combineren. Een maatschappelijke relevantie zou kunnen worden gevonden in planningsbeleid ten aanzien van herbestemming. Welke functie heeft volgens de buurt de hoogste waardering – en tast de plaatsidentiteit het minst aan? Welke bestemming houdt niet alleen rekening met het uiterlijke aspect van erfgoed, maar ook met de emotionele waarde en met de plaatsidentiteit?

Theoretisch kader

Erfgoed is een van de thema's in de geografie. In de culturele geografie wordt gekeken naar erfgoed in het kader van plaatsidentiteit en cultuur, in de planologie wordt in het kader van herbestemming naar erfgoed gekeken. Welke functie is haalbaar en wenselijk – en wenselijk voor wie. Dit theoretisch kader behandelt erfgoed, waardering erfgoed, herbestemming en plaatsidentiteit in relatie tot erfgoed.

Paragraaf 1. Erfgoed.

Tweed en Sutherland (2007) zien erfgoed in de vorm van gebouwen bij stedelijke ontwikkeling als een onderdeel van kwaliteit van het leven voor veel mensen. Zij stellen daarom dat bij het inpassen

van erfgoed moet worden gekeken naar de huidige wensen van de gebruikers van de stad. Cultureel erfgoed, zoals industrieel gedachtegoed, is een belangrijk deel van de samenleving (Tweed en Sutherland, 2007). Volgens Ashworth (2007) gaat erfgoed over gemeenschappelijke waarden, gemeenschappelijke doeleinden en gemeenschappelijke interesse. Daarnaast stelt Ashworth (2007) dat erfgoed waarschijnlijk het belangrijkste instrument is waarmee een maatschappij een plaatsidentiteit creëert. Del Pozo en González (2012) stellen dat lokale gemeenschappen een emotionele connectie hebben met (industrieel) erfgoed. Daarnaast kan een lokale gemeenschap een deel van hun identiteit mede ontleen aan het erfgoed dat in hun buurt staat. Zo toonden del Pozo en González (2012) aan dat het economisch gebruiken van een fabriek een negatief effect had op de gevoelens van nostalgie en plaatsidentiteit van een lokale gemeenschap. Het was niet meer 'hun' fabriek.

Paragraaf 2. Industrieel erfgoed.

Industrieel erfgoed wordt gezien als een wezenlijk en tastbaar onderdeel van het verleden. Volgens Ashworth (2007), del Pozo en González (2012) gebruiken mensen erfgoed om hun plaatsidentiteit te ondersteunen. Zowel de identiteit van de plaats als de mensen worden beïnvloed door het erfgoed. Mensen die in de buurt van industrieel erfgoed wonen voelen zich meer verbonden met het erfgoed en daarmee met de plek waar ze wonen (del Pozo en González, 2012). Daarnaast wordt erfgoed gewaardeerd om zijn historische en culturele waarden (Nyaupane en Timothy, 2010; Coeterier, 2002). Het erfgoed geeft de plek waar het staat een betekenis waardoor het gezien wordt als een plaats en daarnaast is het onderdeel van de identiteit van de plaats. De link tussen erfgoed en plaatsidentiteit bestaat eruit dat erfgoed voor veel mensen een bepaalde rol speelt in hun plaatsidentiteit. Paragraaf 4 gaat daar verder op in.

Paragraaf 3. Waardering van erfgoed.

De waardering van erfgoed kan inzicht geven in in hoeverre een maatschappij of lokale maatschappij waarde hecht aan dat erfgoed (Heim, 2011). Volgens Heim (2011) wordt door de meeste mensen onder waardering meestal de esthetische waardering verstaan. In de eerste vraag wordt daarom gevraagd naar de waardering van het uiterlijk. Williams (2009) stelt dat erfgoed niet alleen een band heeft met de geschiedenis, maar dat erfgoed het product is van de geschiedenis, waaraan door mensen waarden worden ontleend. Deze waarden verschillen over tijd en dat maakt erfgoed veranderend over tijd. Högberg (2011) stelt echter dat het belangrijk is om niet alleen te kijken naar het object (uiterlijk) op zich, maar ook naar de verhalen van mensen over het erfgoed. Het toekennen van een nieuwe functie aan erfgoed kan van invloed zijn op de band die mensen hebben met het erfgoed. Del Pozo en González (2012) stellen dat industrieel erfgoed alleen als economische bron kan worden gebruikt, wanneer de lokale gemeenschappen worden betrokken en zich verbonden blijven voelen met het erfgoed. De nieuwe functie moet in overeenstemming zijn met wat de omwonenden waarderen.

Naar die wens is in dit onderzoek gevraagd aan de hand van mogelijke functies voor het erfgoed. Cortet-van Gaalen (2012) stelt dat de geografische setting van industrieel erfgoed ook belangrijk is, want als het erfgoed onderdeel is van een plaats waar een persoon emotioneel aan verbonden is, dan is het erfgoed voor die betreffende persoon van meer waarde.

Paragraaf 4. Erfgoed en plaatsidentiteit.

Persoonlijke plaatsidentiteit wordt gezien als de diepere betekenissen die mensen toekennen aan een landschap of aan een voorwerp in het landschap (Stobbelaar en Hendriks, 2006). In het geval van fabrieken kan het gaan om de herinneringen die mensen hebben aan het werken in de fabriek op die plek (del Pozo en González, 2012), maar het kan ook een gevoel zijn dat mensen hebben. Ook kan een gebouw de identiteit van een persoon vertegenwoordigen. Op Katendrecht waren dat voor een deel de – gesloopte – havengebouwen. Een aantal bewoners van Katendrecht geeft aan dat die gebouwen hen thuis deden voelen.

Volgens Gospodini (2004) geeft erfgoed mensen in de samenleving de mogelijkheid plaatsidentiteit te genereren, het geeft hen het gevoel dat het erfgoed hen bindt aan een bepaalde plaats. Vanclay (2008) geeft aan dat landmarks (zoals fabrieken) kunnen bijdragen aan het creëren van een sense of place en plaatsidentiteit voor en door mensen die er in de buurt wonen. De fabrieken kunnen worden gezien als een deel van de persoonlijke identiteit. Ze zijn plaatsgebonden en het kan ter plekke een comfortabel en veilig gevoel kunnen geven (Hidalgo en Hernández, 2001). Graham (2002, Graham en Howard, 2008) onderstreept dat erfgoed door ieder persoon anders geïnterpreteerd en verschillend gewaardeerd kan worden. Plaatsidentiteit is de weergave van een gevoel bij een plaats, maar daarnaast is het ook de identiteit van een plek. Het is een gevoel dat kan worden gemeten, het gaat om diepere betekenissen die mensen aan de plek toekennen. Een persoon kan zich verbonden voelen met een plek en het gebouw is voor die persoon een wezenlijk onderdeel in wat die plek is. Een voorbeeld zou kunnen zijn dat een Groninger trots is op de Martinitoren: Groningen zou Groningen niet zijn zonder de Martinitoren. Een Groninger zou om die reden niet een Groninger zijn zonder de Martinitoren. Dit is voor ieder individu anders, want het gaat om een persoonlijke waardetoekenning aan het erfgoed.

Plaatsidentiteit wordt in dit onderzoek gemeten aan de hand van de vraag of het gebouw een belangrijk onderdeel is van het gebied (plaatsidentiteit van het gebied) en of het gebouw iets voor de mensen die er in de buurt van wonen betekent (plaatsidentiteit van omwonenden).

Methodologie

Methodologie van onderzoek.

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van mondelinge enquêtes en een observatie. De hoofdvraag gaat in op waardering van omwonenden en plaatsidentiteit van de plaats en van die omwonenden. Er is daarom gekozen om terplekke onderzoek te doen. Ieder persoon waardeert anders en daarom is besloten om enquêtes te houden. Interviewen zou niet in het onderzoek passen, omdat het gaat om de omgeving (gemeenschap) en niet alleen om de individuele waardering.

Volgens McGuirk en O'Neill (2010) kunnen mondelinge enquêtes inzicht geven in waarden en houdingen die mensen hebben ten opzicht van het onderzochte, gebruik makend van open vragen. Bij dit onderzoek gaat het over de waardering voor industrieel erfgoed. Volgens Baarda (2009) is de bereidheid om te participeren met een enquête groter wanneer mondeling wordt gevraagd dan in een brief. Ook kunnen extra vragen worden gesteld die belangrijk zijn in het individuele geval. De methode van mondelinge enquêtes houdt een zogenaamde gemixte methodologie in, waarbij zowel kwalitatieve data wordt verzameld als kwantitatieve (O'Leary, 2010). Samen geven kwalitatieve en kwantitatieve vragen een goed beeld van de (veranderde) waardering voor industrieel erfgoed. Volgens Trell en van Hoven (2010) bieden methodes in het veld mogelijkheden om de participant zijn gevoelens bij een plek te laten uiten en uitleggen. Veldwerk wordt door Phillips en Johns (2012) gezien als belangrijk in geografisch onderzoek, omdat het de manier is om plaatsgebonden onderzoek te doen. De andere methode van data verzamelen is het observeren van de plek, om in kaart te brengen hoe de gebouwen eruit zien, waar de bedrijven staan ten opzichte van de wijk, en om te zien hoe de ruimte in en om het gebouw wordt gebruikt.

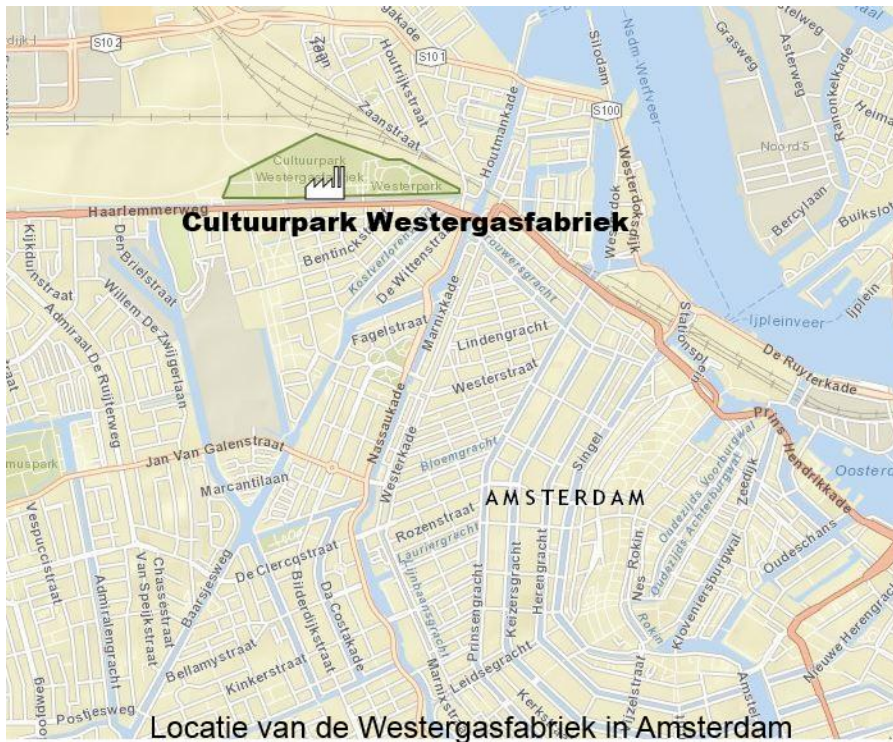
Concretisering van de cases.

Er is onderzoek gedaan op twee locaties in Nederland, te weten op Katendrecht in Rotterdam en bij de Westergasfabriek in Amsterdam (zie kaarten 1 en 2).

Er is gekozen voor beide locaties uit een lijst met negentien fabrieken die een herbestemming hebben gekregen, of die een herbestemming krijgen (Kennis- en Projectenbank Herbestemming, 2013). Om de vergelijking te kunnen maken tussen de omwonenden, is de keuze gemaakt twee fabrieken te nemen in een stad, vanwege de grotere bereikbaarheid en dichtheid van bewoning. Bij het kiezen van een fabriek in een stad kan ook het leven in een kleine gemeenschap niet van invloed zijn op de waardering. Uit de lijst met fabrieken is uiteindelijk een keuze gemaakt van een zestal fabrieken in steden als Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven, waar in het licht van de tijd en lettend op de verschillen tussen de fabrieken, is besloten tot het onderzoeken van twee fabrieken.

Kaart 1. Onderzoekslocaties in Nederland (bronkaart: Esri, 2013b)

Legenda

bron achtergrondkaart: Esri, 2013.

 Onderzocht industrieel erfgoed

 Gebied van het erfgoed

0 0.5 1 km

N

Kaart 2. Onderzoeklocaties in Amsterdam en Rotterdam (kaart: Esri, 2013)

Voormalige kantine en de fabriek op Katendrecht.

- Voormalige functie: havengerelateerde productie, overslag, verwerking ruwe producten, kantine.
- Nieuwe functie: theater en leegstand. Deels geplande huizenbouw voor studenten.
- Geografische ligging: in Rotterdam in de wijk Katendrecht.
- In het onderzoek meegenomen omdat het er in 2010 niet goed onderhouden uitzag. Wat voor effect heeft herbestemming gehad op de waardering, nu het er beter uitziet?

Foto 1 en 2. Katendrecht, Rotterdam. Foto's: Sulman, 2013.

De Westergasfabriek in Amsterdam-West

- Voormalige functie: Gasfabriek. Geografische ligging: Amsterdam-West.
- Nieuwe functie, creatieve industrie, kantoor, Tv-studio's, expositieruimtes en aangrenzend park.
- Volgens een Deense architect (respondent 3, Amsterdam) niet uniek in architectuur, maar de Amsterdammers vinden van wel.
- Gekozen omdat het er onderhouden uitziet. Daarnaast is het – in tegenstelling tot Rotterdam – een bekender gebouw. Heeft dat invloed op de waardering? Wat is het effect van een nieuwe functie bij een goed onderhouden gebouw?

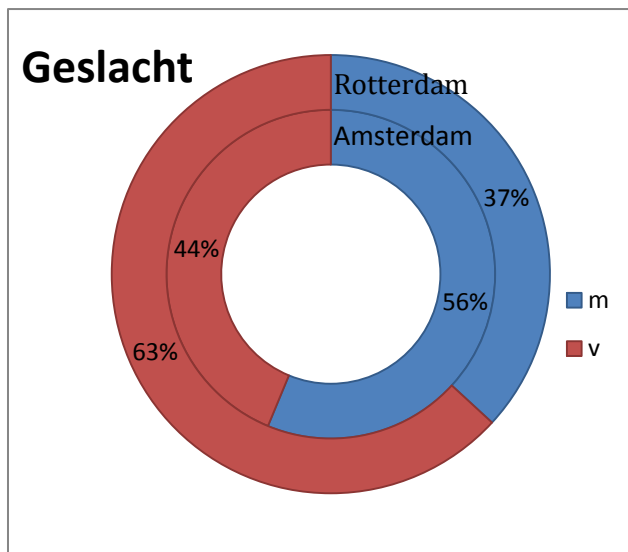
Foto 3 en 4. Westergasfabriek, Amsterdam. Foto's: Sulman, 2013.

Respondenten.

De 52 afgenomen enquêtes zijn op vier doordeweekse dagen gehouden (twee dagen per locatie) in april en mei. Voor Katendrecht (Rotterdam) zijn er 20 respondenten, voor de Westergasfabriek (Amsterdam) 32 respondenten. Opvallend was dat op Katendrecht vooral mensen van Nederlandse afkomst participeerden. Het effect van de daardoor ontstane niet-representatieve steekproef is niet te meten, aangezien etniciteit niet is genoteerd.

De enquête bestaat uit een vraag over waardering van het uiterlijk van het erfgoed, voor eventuele andere functies die aan erfgoed kan worden gegeven en de mening over het behouden van erfgoed. Daarnaast is er een vraag over hoeveel belang er wordt gehecht aan verschillende aspecten aangaande het behoud van erfgoed. Enkele open vragen gaan over de mening van de respondenten aangaande de verloren aspecten bij het herbestemmen van de fabrieken. De laatste open vragen gaan over de plaatsidentiteit en over of de fabriek een belangrijk onderdeel is van de wijk. De enquête bestaat daarmee uit zowel gesloten vragen (het geven van een cijfer) als open vragen (meningen).

Figuur 1 geeft de man/vrouw verhouding in de steekproef weer. Deze verdeling is niet 50/50 (populatieverhouding), maar dat beïnvloedt niet de resultaten.

Figuur 1. Geslacht van de respondentengroepen.

Opvallend is dat, waarschijnlijk door het doordeweeks enquêteren, de gemiddelde leeftijd van de respondenten hoger ligt dan de gemiddelde leeftijd van de wijken bij de fabrieken. Veel mensen die doordeweeks werken zijn niet opgenomen in de steekproef. Echter blijkt de waardering tussen leeftijdsgroepen vrijwel gelijk te zijn. De verwachting is daarom dat een gemiddelde oudere respondentengroep wel representatief is qua de waardering voor het erfgoed voor de populatie in de wijken.

Resultaten

Proloog. Waardering en plaatsidentiteit.

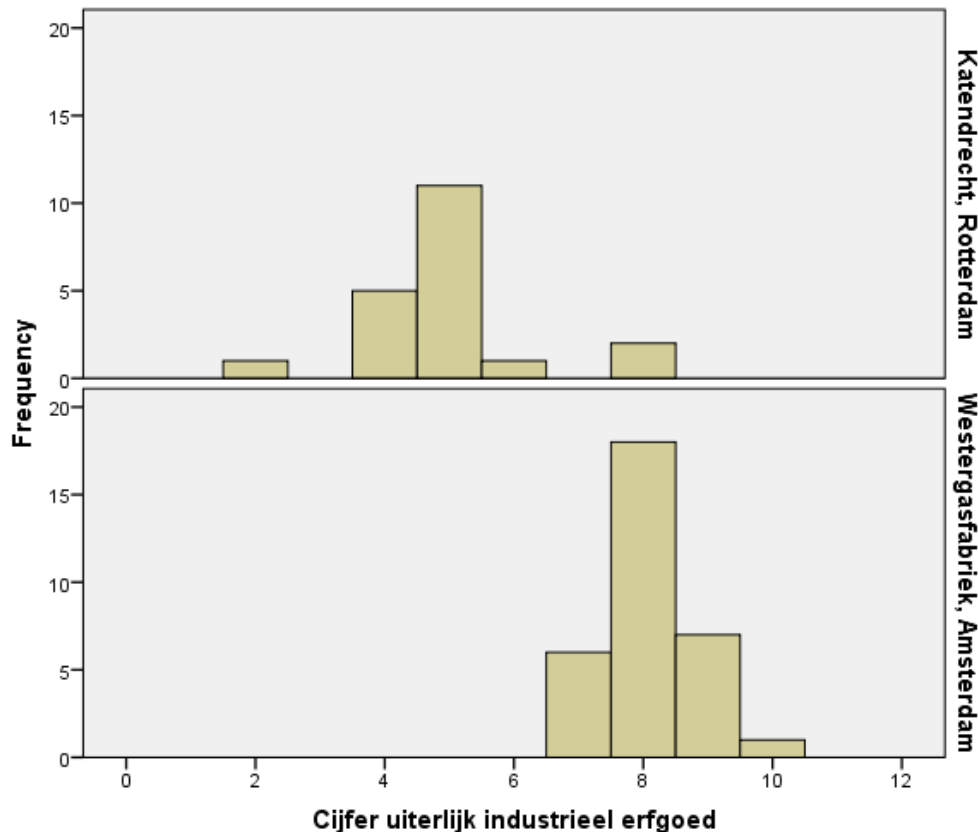
De waardering die mensen kunnen hebben voor een gebouw is in dit onderzoek gebaseerd op zowel het uiterlijk als op het idee dat er een nieuwe functie wordt gegeven aan een fabriek. De eerste waardering is gemakkelijk meetbaar in een gegeven cijfer voor het uiterlijk. De tweede waardering is gebaseerd op hoe iemand het zou vinden dat een bepaalde functie zou zijn gegeven aan het erfgoed. Echter blijkt het dat bij herbestemmen details kunnen wegvallen die juist voor die waardering van invloed waren (zie daarvoor bijvoorbeeld del Pozo en González, 2012). Daarom is de vraag gesteld of de omwonenden het gevoel hebben dat er iets is weggevallen bij het geven van een nieuwe functie. Een algemeen beeld van plaatsidentiteit zou kunnen worden gevonden in of het gebouw iets voor de mensen betekend en of het een belangrijk onderdeel van de wijk is. Wanneer mensen aangeven dat het erfgoed iets voor hen betekend, dan kan worden doorgevraagd wat het precies voor hen betekend. Dit om een beeld te krijgen welke rol het erfgoed speelt in de plaatsidentiteit. Echter geeft het allergrootste deel van de mensen aan dat het gebouw niets voor hen betekend, in Amsterdam alleen een geschiedkundig argument: dat het de geschiedenis van ons land laat zien.

Inleiding.

Dit hoofdstuk is opgedeeld aan de hand van een aantal paragrafen die de deelvragen behandelen. Allereerst is gekeken of de data die was verzameld normaal verdeeld was. Dit is gedaan omdat een normale verdeling een voorwaarde is voor (veel) parametrische toetsen. Omdat de aantallen respondenten in beide groepen niet heel groot zijn, is besloten een histogram te maken van de gegeven cijfers voor het uiterlijk van het erfgoed. Er is besloten om dat getal als leidraad te nemen in de beslissing of de data normaal verdeeld is, omdat die cijfers de basis vormen voor veel van de te maken statistische toetsen.

De histogrammen zijn weergegeven in figuur 2.

Beide histogrammen hebben enige vorm van een normale verdeling, maar een Q-Q plot toont dat van normale verdelingen geen sprake is, echter wel van een gelijke verdeling. Er is daarom besloten om non-parametrische toetsen te gebruiken. Om te kijken of de steekproeven uit Rotterdam en Amsterdam uit dezelfde populatie komen is er een Mann-Whitneytoets uitgevoerd (Norušis, 2010). Wanneer de beide steekproeven, met als meting de gegeven cijfers voor het uiterlijk van het gebouw, uit dezelfde populatie zouden komen dan zouden de resultaten van Rotterdam en Amsterdam gezamenlijk geanalyseerd kunnen worden.

Figuur 2. Histogrammen van de gegeven cijfers per locatie.

Onderzocht werd de hypothese dat de verdeling van de cijfers voor het erfgoed in Rotterdam gelijk was aan die van de waardering van het uiterlijk van het erfgoed in Amsterdam. Deze nulhypothese is verworpen ($p < 0.0005$) (tabel 1), met als resultaat dat de steekproeven uit Rotterdam en Amsterdam niet uit dezelfde populatie komen. Om deze reden worden de enquêtes niet bij elkaar gevoegd, maar worden per deelvraag de steden apart behandeld.

Hypothesis Test Summary				
	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of Cijfer uiterlijk industrieel erfgoed is the same across categories of Amsterdam/Rotterdam.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,000	Reject the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is ,05.

Tabel 1. Uitgevoerde Mann-Whitney toets.

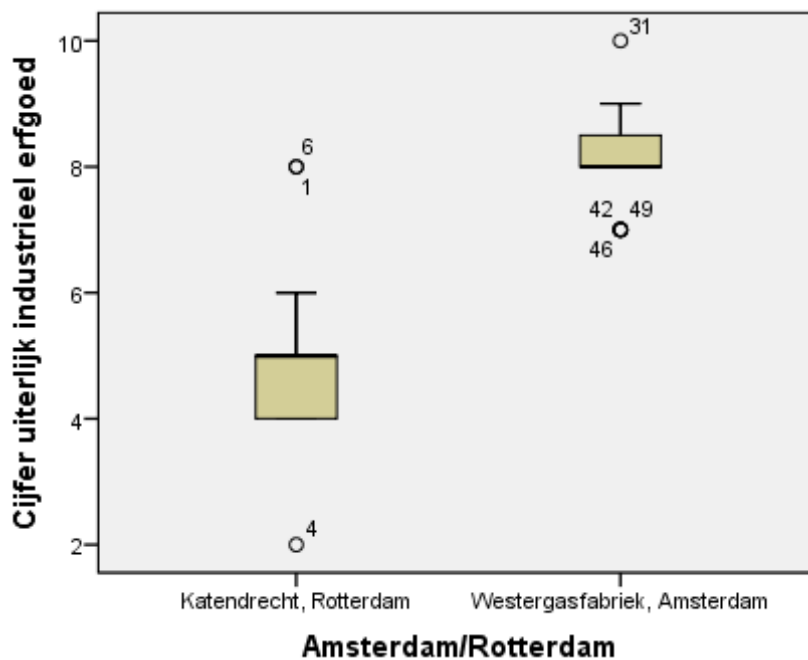
Paragraaf 1. De waardering van het uiterlijk.

De waardering voor het uiterlijk van de gebouwen is op basis van het geven van een cijfer tussen de 1 en de 10 (van laag naar hoog). De gemiddelde waardering per locatie is weergegeven in tabel 2. Daarnaast is de standaard deviatie toegevoegd per locatie om aan te geven hoeveel de cijfers per locatie van elkaar verschilden.

Tabel 2. Gemiddelde cijfers en standaarddeviatie

	cijfers Rotterdam waardering uiterlijk	cijfers Amsterdam waardering uiterlijk
Mean	4,95	8,09
N	20	32
Std. Deviation	1,317	,734

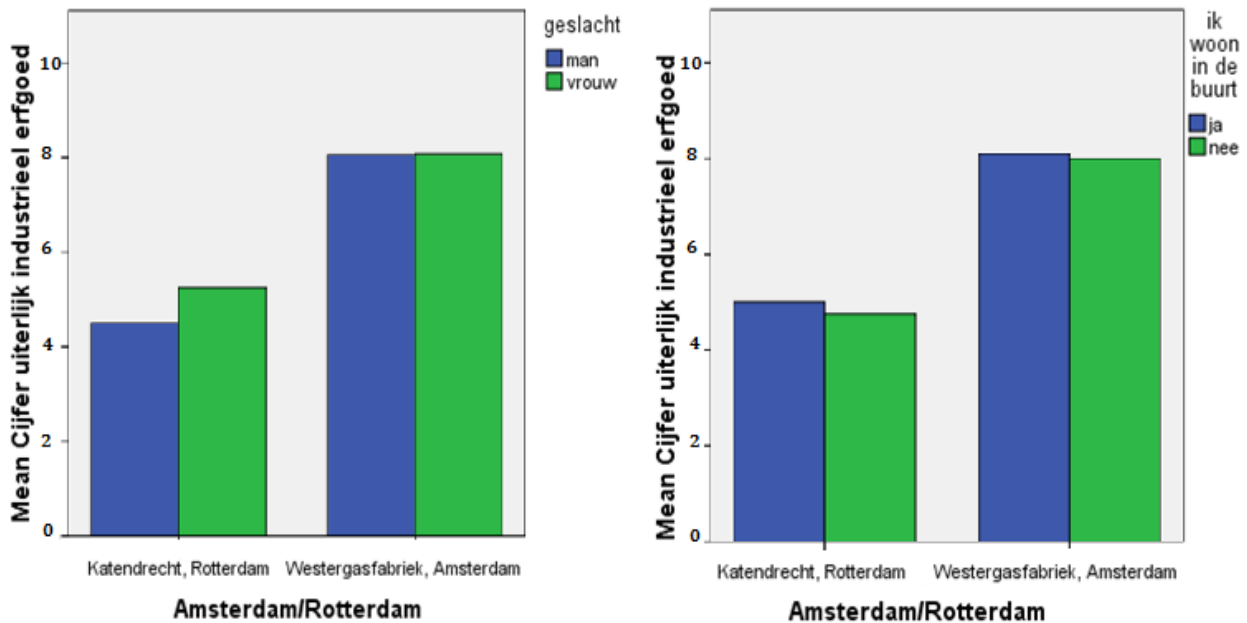
Tabel 2. Gemiddelde cijfers en standaarddeviatie

Figuur 3. Boxplot van de gegeven cijfers voor het uiterlijk van het erfgoed.

Uit figuur 3 kan worden afgeleid dat de verschillen in waardering per locatie niet heel groot zijn, maar tussen de locaties wel. De 'Amsterdammers' waarderen de Westergasfabriek hoger dan dat de 'Rotterdammers' de fabriek op Katendrecht. Een cijfer geven wordt gedaan aan de hand van iets anders (iets dat vergelijkbaar is, of juist niet) en Amsterdammers en Rotterdammers gebruiken niet dezelfde 'tegenhanger' om een cijfer te geven. (Rotterdammers gebruiken andere fabrieken in de buurt, geeft een deel aan). Uit de standaard deviaties die zijn genoemd in onderstaande tabel kan worden geconcludeerd dat men in Rotterdam het meer met elkaar oneens is dan in Amsterdam.

Allereerst is gekeken naar de gemiddelde gegeven cijfers van mannen en vrouwen voor het uiterlijk van het erfgoed (zie daarvoor figuur 4). Dit is onder andere gedaan omdat de verdeling mannen en vrouwen niet gelijk is aan die van de populatie. Uit een Mann Whitney toets bleek dat de verdeling van de cijfers voor mannen en vrouwen gelijk is ($p=0,673$).

Figuur 4. (links) Gemiddelde cijfers per locatie per geslacht

Figuur 5. (rechts). Gemiddelde cijfers per locatie van mensen die wel en niet in de buurt woonden.

Volgens del Pozo en González (2012) en Cortet- van Gaalen (2012) waarden mensen die in de buurt wonen van industrieel erfgoed het meestal hoger dan mensen die dat niet doen. In Rotterdam vond 80 % zich in de buurt wonen, 71 % vond dat in Amsterdam). Figuur 5 geeft aan dat in Amsterdam de mensen die in de buurt wonen niet hoger waarden, terwijl dat wel verwacht was. In Rotterdam was dat wel het geval, maar dat verschil is klein.

In het onderzoek van Heim (2011) kwam naar voren dat hoger opgeleiden naoorlogse monumenten minder hoog waardeerden dan lager opgeleiden. Echter stelde Smith (2009) dat erfgoed vooral aandacht en waardering kreeg van hoger opgeleiden. De data in dit onderzoek is te summier om te onderzoeken of mensen met een hogere opleiding een andere waardering hebben dan mensen met een lagere opleiding. Voor leeftijd geldt dat de waardering in Amsterdam voor elke groep vrijwel gelijk is, maar dat voor Rotterdam men in de leeftijdsgroep 40-50 lagere waarden geeft. Echter hadden de meeste leeftijdsgroepen slechts enkele respondenten, wat aangeeft dat niet duidelijk kan worden gemaakt of leeftijd van invloed is op waardering.

Paragraaf 2. De waardering voor de situatie voor het herbestemmen.

In het onderzoek wordt een vergelijking gemaakt tussen de waardering voor het huidige gebruik en het vroegere gebruik. Echter bleek dat slechts een aantal van de mensen in Rotterdam en geen enkele persoon in Amsterdam zich de oude functie van het erfgoed kon herinneren. Dit was voorzien in het toevoegen van andere mogelijke functies, zoals bewoning, sloop, leegstand om die te vergelijken met de waardering voor het huidige erfgoed.

Observatie bij de Westergasfabriek:

“Het gebouw ziet er onderhouden uit. Het parkje tussen naast de fabriek is strak aangelegd. Alles is schoon. Niet wat je zou verwachten bij een fabriek waar rook, roet, geluid, en stank de omgeving ooit vulden. De Haarlemmervaart wordt gesaneerd, maar het gebouw toont niets anders dan de mooie kant van de fabriek: de architectuur en het uiterlijk.” (Sulman, 2013)

Er zijn in Amsterdam drie cijfers gegeven voor de oude functie, gebaseerd op de historie en de noodzaak tot saneren: “Het was niet zo’n schone boel, toen.” (respondent 9, Amsterdam). In Rotterdam verschillen de zes cijfers voor de oude functie behoorlijk (van een drie tot een zeven). Men is het niet met elkaar eens qua waardering van de oude functie. De stank wordt als verklaring gegeven, maar ook de werkgelegenheid.

Een duidelijk antwoord of de nieuwe functie van invloed is op de waardering voor het erfgoed is door het lage aantal antwoorden op de oude functie niet te geven.

Paragraaf 3. De meningen rondom het herbestemmen.

Zowel del Pozo en González (2012) en Högberg (2011) stellen dat het belangrijk is om rekening te houden met de lokale gemeenschap in het vraagstuk van het bewaren van industrieel erfgoed. Högberg (2011) stelt dat het belangrijk is om te kijken naar de verhalen van mensen over het erfgoed, en niet alleen naar het object op zich. Hij zag dat de lokale gemeenschap zich minder met het erfgoed kon identificeren, omdat alleen de ‘mooiste’ delen waren overgehouden, niet lettend op wat de lokale maatschappij belangrijk vond. Het gaat daarbij om meer dan het visuele (Coeterier, 2002). Oudere Katendrechtters geven aan dat havenactiviteiten kenmerkender waren voor Katendrecht dan de fabrieken. Zij betreuren het dat de havengebouwen veelal zijn gesloopt, terwijl de fabriekspanden nog bestaan.

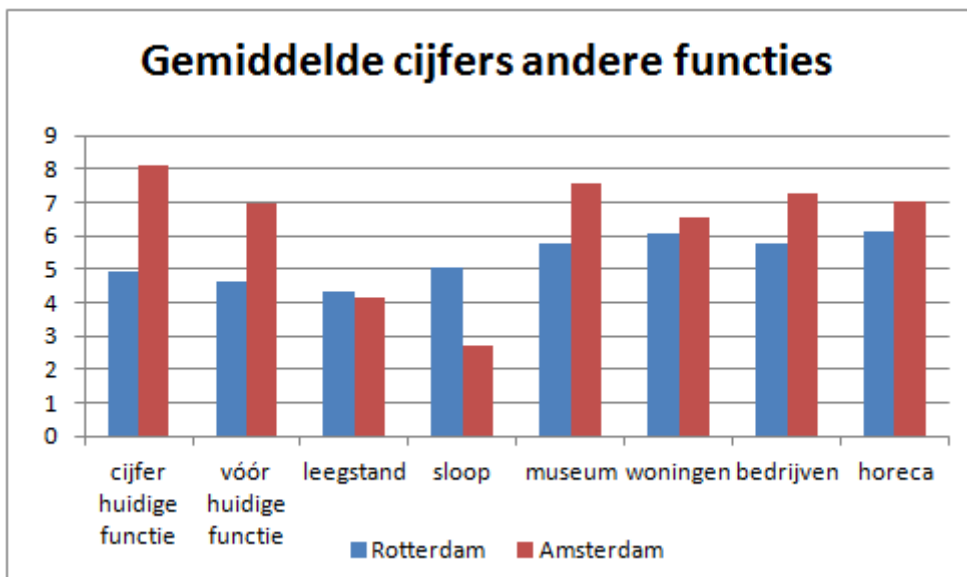
Er is gevraagd of en wat er volgens de respondenten verloren is gegaan bij de herbestemming. Hiermee kan inzichtelijk worden gemaakt of wat Högberg (2011) stelde ook voor Rotterdam en Amsterdam zou gelden. Voor Rotterdam gaf de helft van de respondenten aan dat er niets verloren was gegaan van het erfgoed. Antwoorden van de andere respondenten waren veelal dat het er vanbinnen nu anders uitzag, dat de raampjes voor een deel waren afgeplakt of vervangen en dat het verwerk niet was onderhouden. Voor de identiteit van de plaats houdt dat in dat dat deel van Katendrecht bekend

staat als verloederend. Daarnaast kon een aantal mensen op deze vraag geen antwoord geven, omdat ze de oude functie niet hadden gekend.

In Amsterdam gaf ook het merendeel aan dat er naar hun mening niets verloren was gegaan. Echter kende daar niemand de oude functie. Eén man gaf aan dat de sfeer anders was. Geen rook, stoom en geur meer. De rest dacht dat alles was behouden, omdat alle gebouwen er nog stonden.

Paragraaf 4. Waardering andere functies van het erfgoed.

Om een duidelijk beeld te krijgen van de invloed op de waardering van het geven van een nieuwe functie is er ook gevraagd naar de mogelijke waardering van het erfgoed voor een aantal andere functies voor erfgoed. Deze mogelijke functies zijn gekozen uit een lijst van andere gebruikte functies bij herbestemming (Kennis- en Projectenbank Herbestemming, 2013). Daarnaast zijn sloop en leegstand toegevoegd als tegenhangers van een nieuwe functie. Dit is gedaan om te meten of herbestemmen volgens omwonenden de meest passende handeling is voor het erfgoed. Figuur 6 geeft de gemiddelde cijfers weer per locatie voor de functies.

Figuur 6. Gemiddelde cijfers andere functies

Rotterdam.

Voor Rotterdam valt op dat alle andere functies hoger worden gewaardeerd dan de huidige functie (toneel en eventuele bewoning), behalve leegstand en vorige functie. Wat ook opvalt, is dat sloop een gemiddeld hogere cijfer krijgt dan de huidige functie en leegstand. Echter is het verschil erg klein. Het geeft aan dat het de omwonenden niet uitmaakt of het gebouw de huidige functie heeft of dat het wordt gesloopt. Op Katendrecht staan een aantal gebouwen leeg en die geven het gebied volgens de bewoners een verloederd beeld van de wijk. Zowel woningen als bedrijven als horeca worden als gebruiksfuncties hoog gewaardeerd. Dit houdt in dat alle functies die het gebruik een voor

Waardering industrieel erfgoed.

de bewoners bruikbare functie geeft, het meest worden gewaardeerd van de functies die mogelijk zijn met het gebouw.

Amsterdam

Alle andere functies worden lager gewaardeerd dan de huidige. Een veelgehoorde reden daarvoor is het publieke karakter van het huidige gebruik. Woningen zouden het gebouw 'opsplitsen en verdelen', wat minder wordt gewaardeerd. Echter krijgen alle functies wel een voldoende, wat aangeeft dat het niet als ongewenst wordt ervaren. Zolang het gebouw maar blijft behouden – en niet leegstaat – wordt het gebouw hoog gewaardeerd.

Algemeen

Wat als laatste opvalt, is dat woningen in Amsterdam en Rotterdam vrijwel gelijk worden gewaardeerd, ondanks de verschillen in de waardering voor het uiterlijk. Daarnaast gaven enkele mensen in zowel Rotterdam en Amsterdam een combinatie van winkels en woningen hoger te waarderen dan een zeven. Een combinatie van gebruik zou volgens hen het gebied open houden voor niet-bewoners.

Paragraaf 5. Belang van verschillende aspecten bij het behoud van erfgoed.

Alle respondenten in Amsterdam en vrijwel alle in Rotterdam waren van mening dat het behouden een goede beslissing was. De vraag is waarop mensen hun mening dat erfgoed behouden moet blijven baseren. Nyaupane en Timothy (2010) hebben een lijst opgesteld van punten waarbij mensen van 1 tot 5 aan konden geven wat ze belangrijk vonden bij het bepalen of erfgoed moest worden behouden of niet. Uit hun onderzoek in Arizona kwam naar voren dat het historische/culturele aspect van erfgoed de belangrijkste criteria was in de keuze om erfgoed te bewaren. Met het aangegeven belang van de aspecten kan inzicht worden verkregen in waar mensen hun waardering op baseren.

De aanname is dat wanneer het aangegeven belang van de aspecten zijn meegenomen in het geven van een nieuwe functie, de waardering voor het erfgoed met die functie kan worden verhoogd. Daarmee sluiten Nyaupane en Timothy (2010) aan op Ashworth (2007), del Pozo en González (2012), Walker (2011) en Högberg (2011) dat niet alleen het uiterlijk van erfgoed belangrijk is, maar ook het verhaal dat het gebouw vertelt, de geschiedkundige betekenis en de rol in de plaatsidentiteit. Uit een paar antwoorden van respondenten kwam naar voren dat ze wilden dat naar sommige punten echt werd gekeken, zoals de leeftijd en het geschiedkundig belang. Ze gaven ermee aan dat wanneer alleen naar het uiterlijk werd gekeken alleen de muren zouden blijven bestaan. Dat idee dat erfgoed meer is dan het uiterlijk, komt overeen met Coeterier (2002).

Uit een uitgevoerde Mann-Whitney toets (tabel 3) kwam naar voren dat alleen de verdeling van de cijfers voor het belang van het aspect leeftijd van het gebouw voor Rotterdam en Amsterdam gelijk zijn ($p=0.082$). Dit houdt in dat de Rotterdammers en Amsterdammers alleen het belang van leeftijd van het gebouw gelijk en dat alle andere aspecten anders worden becijferd. Het maakt daarmee wat uit bij welk erfgoed de vraag wordt gesteld welke aspecten belangrijk zijn bij het behouden van erfgoed.

Hypothesis Test Summary

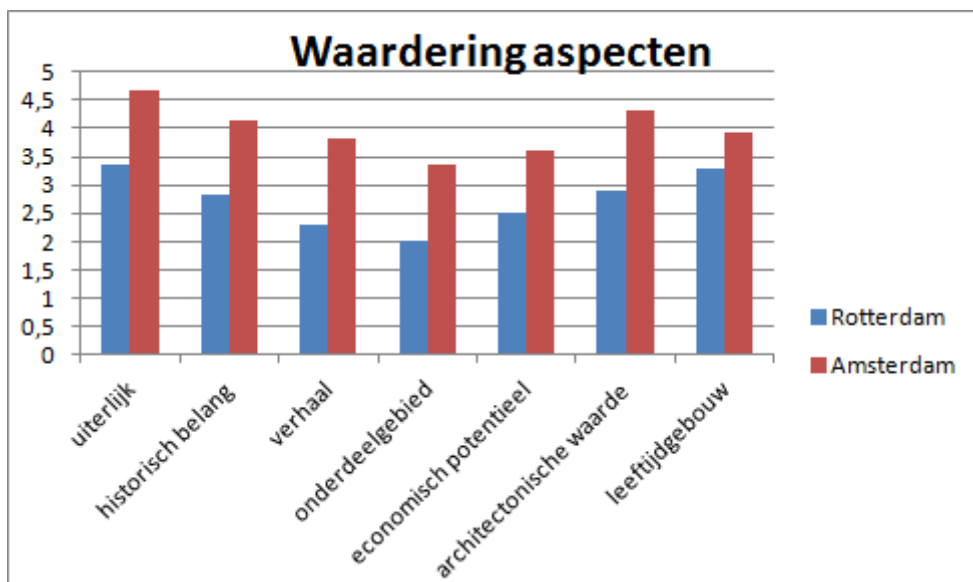
	Null Hypothesis	Test	Sig.	Decision
1	The distribution of leeftijd van het gebouw is the same across categories of Amsterdam/Rotterdam.	Independent-Samples Mann-Whitney U Test	,082 ¹	Retain the null hypothesis.

Asymptotic significances are displayed. The significance level is ,05.

¹Exact significance is displayed for this test.

Tabel 3. Mann-Whitney toets

In figuur 7 zijn alle gemiddelde cijfers voor de belangen weergegeven.

Figuur 7. Ervaren belang van de aspecten per locatie.

Wat aan de gegeven cijfers voor de aspecten opvalt, is dat ze ten opzichte van elkaar per locatie niet veel verschillen. De cijfers voor Rotterdam en die van Amsterdam verschillen één tot anderhalf punt. Leeftijd gebouw verschilt daarin, zoals ook al met de Mann-Whitney toets naar voren kwam, die gemiddelden liggen bij elkaar. Dit verschil komt doordat de mensen in Rotterdam het uiterlijk van de fabriek lager waarderen. Hierdoor wordt ook het uiterlijk minder belangrijk in het behouden en het historisch belang (de fabriek is minder mooi, dus veel waarde wordt niet gehecht aan dat het voor het nageslacht behouden moet worden). Wat uit deze gegevens blijkt, in tegenstelling tot die van Nyaupane en Timothy (2010), is dat in Rotterdam en in Amsterdam het uiterlijk het meest belangrijk wordt geacht. Het historisch belang kreeg wel een hoog cijfer, zoals in Arizona (Nyaupane en Timothy, 2010). Of het Waardering industrieel erfgoed.

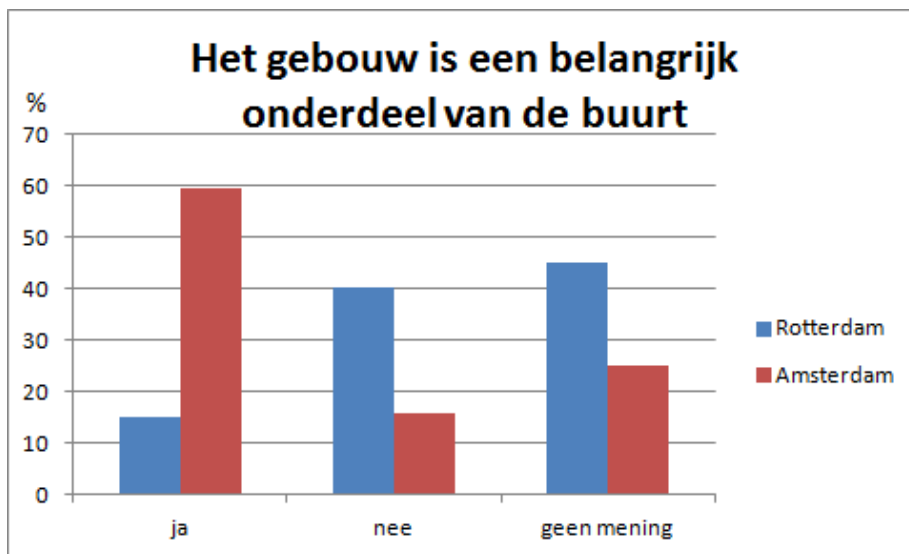
gebouw onderdeel is van het gebied, scoort het minst hoog. Men geeft wel aan dat het gebouw bij de omgeving hoort (figuur 8), het is onderdeel van de identiteit van de plaats, maar daar hecht men niet veel waarde aan. Plaatsidentiteit wordt daarmee als minst belangrijk gezien wanneer het aankomt op behouden van erfgoed.

Het feit dat het gebouw van historische waarde is wordt in Rotterdam en Amsterdam belangrijk gevonden. Dit is in overeenstemming met Williams (2009) die stelt dat erfgoed het product is van de geschiedenis, waaraan door mensen waarden worden ontleend.

Paragraaf 6. Erfgoed in relatie tot (plaats)identiteit.

Erfgoed geeft mensen in de samenleving de mogelijkheid plaatsidentiteit te genereren, het geeft hen het gevoel dat het erfgoed hen bindt aan een bepaalde plaats (Gospodini, 2004) (Ashworth, 2007).

Om te bepalen of het onderzochte erfgoed een rol speelt in de identiteit van de plaats, is de vraag gesteld of het erfgoed een onderdeel is van de buurt. De resultaten van de antwoorden ja en nee staan in figuur 8.

Figuur 8. Mening over of het gebouw een belangrijk onderdeel is dan de buurt.

In Rotterdam zijn de meningen verdeeld. De groep 'geen mening' geeft aan dat 'het er altijd al heeft gestaan' en dat 'de havenactiviteiten veel meer bij deze wijk horen'. In Amsterdam is meer dan de helft van de mensen het erover eens dat de Westergasfabriek onderdeel is van de wijk, men vindt de Westergasfabriek een verrijking voor de wijk. Zeker door het park dat erbij gelegen is. De mensen zonder duidelijke mening geven in veel gevallen aan dat het gebouw niet in de wijk staat, maar aan de rand. Dit zorgt ervoor dat het een apart stukje stad is, aldus een aantal bewoners van de wijk. Een aantal mensen geven aan dat het gebouw wel echt onderdeel is geworden van Amsterdam, ook vanwege de nieuwe functie. Eigen observatie geeft hetzelfde beeld:

Rotterdam: “De fabriek staat aan de rand van de wijk, echter wel tegenover het centrale plein (Deliplein), maar het lijkt er niet mee verbonden te zijn. Het past niet bij de huizen aan de overkant van de straat, het past niet bij de bouwstijl van de wijk. Daarnaast is er nu wel langs te lopen naar de Wilhelminakadebrug, hoewel dat in 2010 niet kon (zie foto 5 en 6), maar dat zorgt er niet voor dat het gebouw mijns inziens deel van de wijk is geworden, iets wat winkeleigenaren in 2010 nog wel op hoopten: zij zagen in het herinrichten van het gebied kansen liggen (Sulman, 2010).” (Sulman, 2013)

Foto 5. Foto: Sulman, N (2010). Situatie voor herbestemming. Gebruikt met toestemming van persoon op de foto.
Foto 6. (rechts) foto: Sulman, N, (2013)

Amsterdam: “Het gebouw heeft voor een groot deel een publieke functie, voor de omgeving (restaurants, exposities), maar ook op nationale schaal (Tv-studio’s). De omgeving van het gebouw wordt veel gebruikt om te wandelen, om in te zitten, maar ook om in te fietsen. Men kan erdoor naar de aangrenzende wijk. Ook hier ligt het gebouw niet in de wijk, maar wordt het gescheiden van de wijk door de Haarlemmervaart maar ook door de manier van aanleg: het is een park en dat zorgt ervoor dat het gebied een eigen karakter heeft”. Sulman, 2013)

Foto 7 en 8. De lokale functie van restaurant en nationale functie van de studio's van WNL, VARA, DWDD en P&W. foto's: Sulman, N, 2013.

Persoonlijke plaatsidentiteit.

Op de vraag wat het gebouw voor de mensen zelf betekent, kwam niet een eenduidig beeld naar voren. In Rotterdam gaf het overgrote deel van de mensen aan dat het gebouw 'niets' of 'niet iets specifiek' voor hen betekent. Een vrouw gaf aan dat ze er nog nooit over nagedacht had, omdat de gebouwen er nou eenmaal stonden. De rol van het erfgoed in de plaatsidentiteit van de omwonenden is daarom niet waargenomen. In Amsterdam is een veel gehoord antwoord dat het gebouw hen persoonlijk niet veel zegt, maar dat het wel een mooi gebouw is om naar te kijken. Ook het geschiedkundig verhaal wordt aangehaald hier. Een aantal mensen gaf aan dat het hun een idee gaf van hoe in de geschiedenis werd gebouwd, als onderdeel van Amsterdammer zijn. De plaatsidentiteit wordt in Amsterdam daarom ook niet duidelijk gemeten, maar enige vorm van identiteit met de geschiedenis wel. Ook gaf een deel aan dat het gebouw voor hen weergaf hoe men in Amsterdam bouwde en dat dat onderdeel was van hoe zij Amsterdammers zijn. Dat geeft aan dat het gebouw een zeker rol in de plaatsidentiteit (het 'Amsterdammer' zijn) inneemt. Kijkend naar de vele theorieën die aangeven dat dergelijke gebouwen een rol spelen in plaatsidentiteit, kan worden geconcludeerd dat mondelinge enquêtes in dit geval te weinig inzicht geven in die plaatsidentiteit.

Conclusies

In dit onderzoek stond de volgende hoofdvraag centraal: *In hoeverre is het toekennen van een nieuwe functie aan fabriekspanden van invloed op de plaatsidentiteit van industrieel erfgoed van omwonenden en de waardering van dergelijk erfgoed door omwonenden?*

De rol van het erfgoed in persoonlijke plaatsidentiteit zoals Vanclay (2008) en Gospodini (2004) die beschrijven, is zowel in Rotterdam als Amsterdam niet duidelijk waargenomen. Het gebouw betekent voor de mensen niet veel, terwijl dat volgens Hidalgo en Hernández (2001) wel te verwachten was. Wel is er een verschil in of het gebouw onderdeel is van de wijk. In Amsterdam wordt de Westergasfabriek vaker gezien als onderdeel van de buurt of Amsterdam dan de fabriek op Katendrecht als onderdeel van Rotterdam. Dit komt slechts deels overeen met del Pozo en González (2012), die stellen dat mensen die in de buurt wonen van erfgoed plaatsidentiteit creëerden met het erfgoed. Deze gecreëerde plaatsidentiteit met de gebouwen, is niet overal gemeten.

Wel is aangetoond dat in de buurt wonen niet zorgt voor een hogere waardering, in tegenstelling tot del Pozo en González (2012) en Cortet- van Gaalen (2012). Herbestemmen zorgt voor een andere waardering voor het erfgoed. Daarnaast verschilt die waardering per gebouw. Er kan daarom niet worden vastgesteld hoe een bepaalde functie voor erfgoed in Nederland zal worden gewaardeerd, de waardering voor bepaalde functies is niet generaliseerbaar. Per erfgoed zal bekeken moeten worden welke functie volgens de omwonenden het best past. Dit komt overeen met Högberg (2011), die stelt dat verhalen voor mensen belangrijk zijn in hun waardering. Ieder gebouw heeft een ander verhaal, ieder gebouw een andere waardering die ergens anders op gewaardeerd is. Volgens Ashworth (2007) is erfgoed het belangrijkste instrument is om plaatsidentiteit te creëren. Uit dit onderzoek komt naar voren dat in Rotterdam juist de havens en niet de fabrieken werden gebruikt als identiteitvormers. In Amsterdam werd ook slechts voor een deel de rol van het erfgoed in de plaatsidentiteit onderstreept.

In navolging van een onderzoek van Nyaupane en Timothy (2010) is vastgesteld dat uiterlijk belangrijk is bij het behouden van erfgoed. Echter bleek ook dat de aspecten ongelijk werden becijferd. Amsterdammers waardeerden het uiterlijk van de Westergasfabriek hoger, zodat ze de verschillende aspecten ook belangrijker vonden dan de Rotterdammers. Hiermee kan worden gesteld dat het verhaal dat een gebouw verteld belangrijk is voor mensen, maar het uiterlijk nog meer. Dit is in lijn met Högberg (2011) en del Pozo en González (2012) die stellen dat erfgoed meer is dan de fysieke kant. Ook Coeterier (2002) wordt onderstreept in zijn mening dat erfgoed volgens mensen meer is dan enkel het uiterlijk: men vindt ook de historie en het verhaal belangrijk. Wat men belangrijk vindt, is redelijk in lijn met Nyaupane en Timothy (2010) en verschilt in cijfer per locatie, maar wel wordt duidelijk dat sommige

aspecten belangrijker worden gevonden dan andere. Dit resultaat wijst ook het belang van het betrekken van de omwonenden bij herbestemming (wat ook Tweed en Sutherland (2007) en Land-id en Nationaal Programma Herbestemming (2011) aangeven), want naast het uiterlijk, vinden ze een heel aantal andere aspecten ook belangrijk.

In dit onderzoek wordt ook Walker (2011) onderstreept, die stelt dat een lokale samenleving zou moeten participeren in herbestemming. Er komt naar voren dat mensen een mening hebben over wat er met het erfgoed gedaan zou moeten worden, mede gezien de verschillen in waardering voor andere functies.

Generaliseerbaarheid van dit onderzoek kan niet worden gevonden in bepaling welke functie het beste past bij industrieel erfgoed. Het kan gevonden worden in de conclusie dat ieder erfgoed een eigen omgeving heeft en dat die omgeving verschillend denkt over mogelijke nieuwe functies.

In antwoord op de hoofdvraag kan dus worden gesteld dat niet duidelijk is geworden of de plaatsidentiteit is veranderd door herbestemming en dat het geven van een nieuwe functie van invloed is op de waardering van het erfgoed door de omwonenden en dat die verandering in waardering per locatie verschilt. Daarnaast verschilt de waardering van aspecten die men belangrijk vindt in de keuze tot behoud van erfgoed. Wanneer in overleg met omwonenden een nieuwe functie wordt gekozen, kan de waardering door die omwonenden worden geoptimaliseerd.

Voor een vervolgonderzoek zou een kwalitatief onderzoek naar plaatsidentiteit en de rol van die plaatsidentiteit in de waardering van het erfgoed kunnen. Het bleek te lastig om plaatsidentiteit te meten uit de korte antwoorden die in de enquête waren gegeven.

Volledige literatuurlijst.

- Ashworth, G.J. (2007). Pluralising the past: heritage policies in plural societies. Paper college Heritage Identities. Het artikel is onderdeel van het boek van Ashworth, G.J., Graham B.J., and Tunbridge, J.E. (in press), *Pluralising pasts: Heritage, identity and place in multicultural societies*. London: Pluto.
- Baarda, B. (2009). *Dit is onderzoek!: Richtlijnen voor het opzetten, uitvoeren en evalueren van kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff.
- Coeterier, J. F. (2002). Lay people's evaluation of historic sites. *Landscape and urban planning*. 59(2). 111-123
- Cortet – Gaalen, van J.L. (2012). *Cultureel erfgoed: de maatschappelijke waarde van behoud*. Masterthesis stadsgeografie Universiteit Utrecht. Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht.
- ERIH (European Route of Industrial Heritage). (2013). *De regionale route 'Ruhr-gebied'*. Geraadpleegd op 03-06-2013 via <http://www.erih.net/nl/regionale-routes/duitsland/ruhrgebied/ruhrgebied-detail.html>
- Flooren, M.W.J. (2012). De betekenis van erfgoed voor de regionale identiteit (h)erkend? *Conferentie 'Onderzoek voor een vitale regio.'* Saxion University of Applied Sciences: Deventer.
- Frijhof, W.T.M. (2007). *Dynamisch erfgoed*. Amsterdam: SUN.
- Gospodini, A. (2004). Urban morphology and place identity in European cities; built heritage and innovative design. *Journal of Urban Design*. 9(2). 225-248.
- Graham, B. (2002). Heritage as Knowledge: Capital or Culture? *Urban Studies*. 39(5-6). 1003-1017.
- Graham, B. & Howard, P. (red.) (2008), *The Ashgate research companion to heritage and identity*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Heim, N. (2011). De waardering van naoorlogse monumenten. *Afstudeerscriptie culturele geografie*, faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen, Rijksuniversiteit Groningen.
- Hidalgo, M. C. & Hernández, B. (2001). Place attachment: conceptual and empirical questions. *Journal of environmental psychology*. 21(2001). 273-281.

Högberg, A. (2011). The Process of Transformation of Industrial Heritage: Strengths and Weaknesses. *Museum International*. Vol. 63 no.1-2. No. 249-250. 34-42.

Land-id en Nationaal Programma Herbestemming. (2011). *Vizier op Leegstand, een strategiebepaling voor gemeenten*. Land-id en Nationaal Programma Herbestemming: Arnhem en Amersfoort. Te downloaden via <http://www.kennisbankherbestemming.nu/documenten/vizier-op-leegstand-een-strategiebepaling-voor-gemeenten>

McGuirk, P. & O'Neill, P. (2010). Using questionnaires in Qualitative Human Geography. In Hay, I. (red). *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Ontario: Oxford University Press.

Kennis- en Projectenbank Herbestemming. (2011). *Vizier op leegstand, een strategiebepaling voor gemeenten*. Geraadpleegd op 11-06-2013 via <http://www.kennisbankherbestemming.nu/documenten/vizier-op-leegstand-een-strategiebepaling-voor-gemeenten>

Kennis- en Projectenbank Herbestemming. (2013). *Projecten*. Geraadpleegd op 27-02-2013 via <http://www.kennisbankherbestemming.nu/projecten/lijst>

Metropoleruhr. (2013). *Ankerpunkte: Erlebnisorte und Knotenpunkte für Information*. Geraadpleegd op 13-06-2013 via <http://www.route-industriekultur.de/ankerpunkte.html>

Norušis, M. J. (2010). PASW Statistics 18. Guide to Data analysis. Upper Saddle River: Prentice Hall.

Nyaupane, G.P. & Timothy, D.J. (2010). Heritage awareness and appreciation among community residents: perspectives from Arizona, USA. *International Journal of Heritage Studies*. London: Routledge.

O'Leary, Z. (2010). *The essential guide to doing your research project*. London: Sage Publications Ltd.

Phillips, R., & Johns, J. (2012). *Fieldwork in Human Geography*. London: SAGE Publications Ltd.

Pozo, del, P. B. & González, P. B. (2012). Industrial heritage and place identity in Spain: from monuments to landscapes. *Geographical review*. 102(4), 446-464.

Roo, G de & Voogd, H. (2007). *Methodologie van planning, over processen ter beïnvloeding van de fysieke leefomgeving*. 2^e herziene druk. Bussum: uitgeverij Coutinho.

Stobbelaar, D. J. en Hendriks, K.. (2006). Landschapsidentiteit. *Landschap*. 23(1), pp.5-15.

Sulman, N. (2010). *Sociaal onderzoek op Katendrecht, Rotterdam*. Onderdeel van de Aardrijkskunde Olympiade 2010.

Sulman, N. (2013). *Observatie in Amsterdam*, april 2013.

Tweed, C. & Sutherland, M. (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landscape and urban planning*. 83(2007). 62-69.

Trell, E. M. & Hooven, B, van. (2010). Making sense of place: exploring creative an (inter)active research methods with young people. *Fennia*. 188:1, 99.91-104.

Vanclay, F. (2008). Place Matters. In Vanclay, F., Higgins, M. & Blackshaw, A. (red.), *Making sense of Place*. Canberra: National Museum of Australia Press.

Voogd, H., Woltjer, J. & Dijk, T van. (2011). *Facetten van de planologie 2011*. 10^e herziene druk. Alphen aan de Rijn: Kluwer uitgeverij.

Walker, D. (2011). Towards a Beneficial World Heritage: community involvement in the Blaenavon Industrial Landscape. *Museum International*. Vol. 63 no.1-2. No. 249-250. 25-33.

Williams, S. (2009). *Tourism Geography*. 2e editie. Abingdon: Routledge.

Yung, E.H.K. & Chan, E.H.W. (2012). Implementation challenges to the adaptive reuse of heritage building: Towards the goals of sustainable, low carbon cities. *Habitat International*. Vol. 36(2012), afl. 3(7). 352-361. Oxford/Vancouver?: Elsevier.

Beeldverantwoording:

Esri. (2013b). *World Street Map*. Te gebruiken via [arcgis.com](http://services.arcgisonline.com/ArcGIS/rest/services/World_Street_Map/MapServer), geraadpleegd mei 2013. Metadata via http://services.arcgisonline.com/ArcGIS/rest/services/World_Street_Map/MapServer

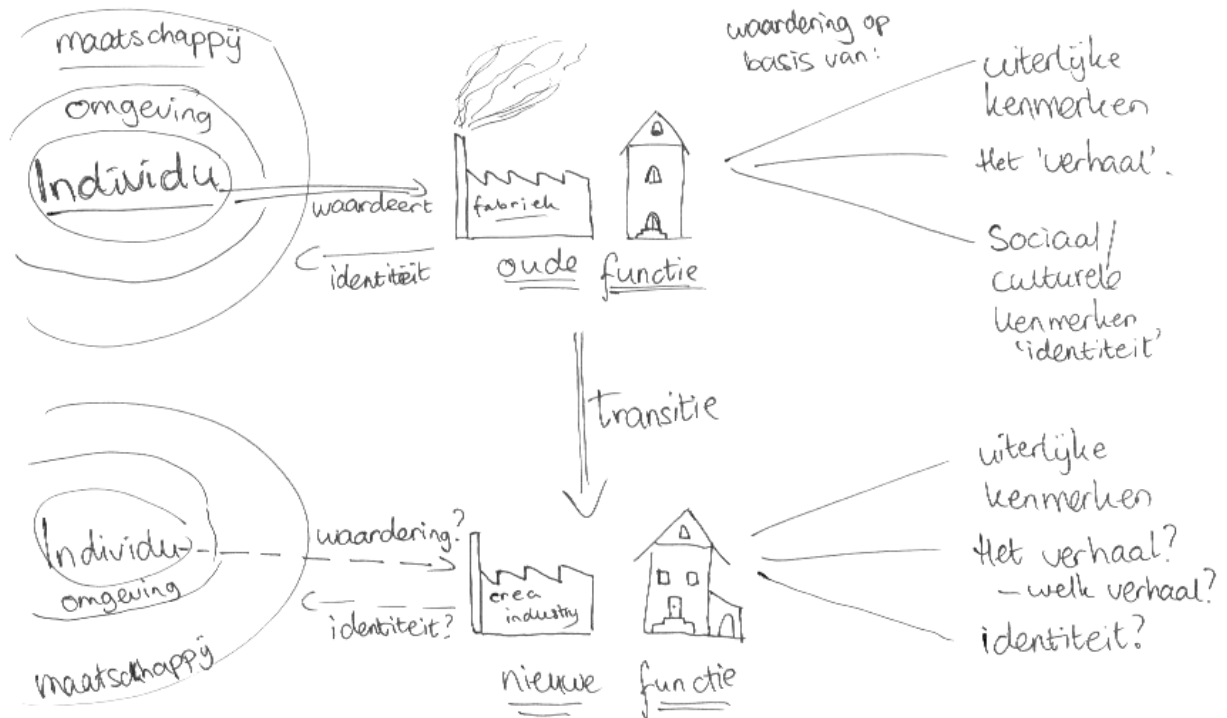
Esri. (2013b). *Canvas, World Light Gray*. Te gebruiken via [arcgis.com](http://services.arcgisonline.com/ArcGIS/rest/services/Canvas/World_Light_Gray_Reference/MapServer), geraadpleegd mei 2013. Metadata via http://services.arcgisonline.com/ArcGIS/rest/services/Canvas/World_Light_Gray_Reference/MapServer

Sulman, N. (2010). Foto 6 (van Katendrecht, Rotterdam).

Sulman, N. (2013). Foto's van Rotterdam en Amsterdam, foto's 1, 2, 3, 4, 5, 7 en 8.

Bijlagen.

1. Conceptueel model.

Model 1. Conceptueel model

In het conceptueel model is te zien dat er onderzoek is gedaan naar de transitie (herbestemming) van oude functie naar nieuwe functie. Zowel bij de oude als bij de nieuwe functie is er sprake van waardering aan de hand van verschillende aspecten, die beïnvloed worden door de functie. Daarnaast waardeert het individu en de maatschappij de fabrieken naar hun functie. De fabriek zorgt voor een identiteit voor de omgeving, maar speelt ook een rol in de plaatsidentiteit van het individu. De vraagtekens bij waardering en identiteit geven de hoofdvraag van het onderzoek weer: wordt de identiteit beïnvloed door de nieuwe functie en wat is de waardering voor de nieuwe functie? Is die gelijk aan die van de oude functie, of is die veranderd?

2. Enquête

Alle enquêtes zijn door de onderzoeker ingevuld, om de participanten de ruimte te geven mondeling te antwoorden.

Vragenlijst onderzoek naar industrieel erfgoed in Nederland, RuG.

1. Welk cijfer geeft u voor het uiterlijk van dit industrieel erfgoed?

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

2. Hoe zou u de volgende nieuwe 'functies' van het gebouw waarderen, met een cijfer tussen de 1 en de 10?

Nieuwe functie	Cijfer
Het gebouw van voor de huidige functie (indien u zich dat kan herinneren)	
Leegstand (verkrotting)	
Sloop	
In ere herstellen (museum)	
Woningen	
Bedrijven	
Horeca	
Eventueel andere functie, namelijk:	

3. Bent u van mening dat het toekennen van een nieuwe functie een goede manier is geweest om het gebouw te behouden?

Ja		Want,
Nee		
Geen mening		

4. In een schaal van 1 tot 5, hoe belangrijk vindt u de volgende aspecten voor het behouden/herbestemmen van het erfgoed?

aspecten	Cijfer (1-5) (1 = heel onbelangrijk, 5= heel belangrijk)
Uiterlijk van het gebouw	
Historisch/geschiedkundig belang	
Het verhaal dat het gebouw verteld	
Dat het onderdeel is van het gebied	
Economisch potentieel (er kunnen winkels in, bedrijven, woningen, toeristische activiteiten)	
Architectonische waarde	
Leeftijd van het gebouw	

5. Zijn er aspecten (zoals in vraag 5 genoemd) van het gebouw verloren gegaan die wat u betreft behouden had moeten blijven?

--

6. Heeft u het idee dat dit gebouw een belangrijk onderdeel is van de wijk/van u als bewoner van de wijk?

--

7. Wat betekent het bouwwerk voor u?

--

Vragenlijst - personalia

1. U bent:

Man	☐
Vrouw	☐

2. Geboortejaar:

3. Ik vind dat ik in de buurt van het erfgoed / bouwwerk woon

Ja	☐	
Nee	☐	Eventueel: ik woon in: <input style="width: 500px;" type="text"/>

4. Kende u het gebouw toen het nog niet de huidige functie had?

Ja	☐
Nee	☐

5. Wat is uw hoogst genoten opleiding? (kruis aan welke van toepassing is)

VMBO (LBO of MAVO)	☐	
HAVO	☐	
VWO	☐	
MBO	☐	
HBO	☐	
WO	☐	
Anders, nl	☐	<input style="width: 300px;" type="text"/>